निर्णयार्थं जैमिनीप्रणीते धर्ममीमांसारूपे ग्रन्थभेदे ।

धर्मसेतु पु० धर्मस्य सेतुरिव धारकत्वात् । धर्मरक्षके "राजा दशरथो नाम धर्मसेतुरिवाचलः" रामा०आर०६२अ० । एकादशमन्वन्तरे आर्य्यकस्य सुते २हरेरंशभेदे च । तदुपक्रमे "आर्य्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः । विधृतायां हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति" भाग० ८।१३।१२

धर्मस्कन्ध पु० आर्हतमतसिद्धे धर्मास्तिकायपदार्थे अर्हत् शब्दे दृश्यम् । [ङीष् ।

धर्माङ्ग पुंस्त्री धर्म इव शुद्धमङ्गमस्य । वके निघण्टुः स्त्रियां

धर्माचार्य्य पु० धर्मे आचार्य्यः । १धर्मशिक्षके गुरुभेदे ऋग्वेदिनां तर्पणीये २ऋषिभेदे च "सुमन्तुजैमिनिवैशम्पायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्य्या इत्युपक्रमे ये चान्ये आचार्य्यास्ते सर्वे तृप्यन्त्विति" आश्व० गृ०३।४।४ । धर्माचार्य्याश्च नैमित्तिकादिप्रलयोत्तरं वैदिकधर्माचारयोः शिक्षार्थं बीजीभूता धर्मप्रवर्त्तका ऋषिभेदाः यदाह मिता० प्रा० अध्याये "ननु नैमित्तिकादिप्रतिसञ्चरेऽखिलाध्यापकप्रलयादविदितवेदास्तस्योपरितनाजनाः कथमग्निहोत्रादिकं कर्म करिष्यन्ति । कथन्तराञ्चाकृतकर्माणः स्वर्गमार्गमधिरोक्ष्यन्तीत्यत आह "तत्राष्टाशीतिसाहस्रा मुनयो गृहमेधिनः । पुनरावर्त्तिनो बीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः" याज्ञ० । तत्र पितृयाने अष्टाशीतिसहस्रसंख्या मुनयो गृहस्थाश्रमिणः पुनरावृत्तिधर्माणः सर्गादौ वेदस्योपदेशकतया धर्मतरुप्रादुर्भावे बीजभूताः सन्तोऽग्निहोत्रादिधर्मप्रवर्त्तका अतो न प्रागुदितदोषसमागमः । किञ्च । सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्देवलोकं समाश्रिताः । तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः । तपसा ब्रह्मचर्य्येण सङ्गत्यागेन मेधया । तत्र गत्वावतिष्ठन्ते यावदाहूतसंप्लवम्" याज्ञ० । सप्तर्षयः प्रसिद्धा नागवीथ्यैरावतपथः तदन्तराले तावन्त एवाष्टाशीतिसहस्रसंख्या मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः केवलज्ञाननिष्ठास्तपोब्रह्मचर्य्ययुक्तास्तथासङ्गत्यागिनो देवलोकं समाश्रिताः । आहूतसंप्लवम्प्राकृतप्रलयपर्य्यन्तमवतिष्ठन्ते । तत्र च स्थिताः सृष्ट्यादावाध्यात्मिकधर्माणां प्रवर्त्तकाः । कथम्भूतास्ते मुनय इत्यत आह "यतो वेदाः पुराणानि विद्योपनिषदस्तथा । श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम्" याज्ञ० । यतो द्विविधादपि मुनिसमूहाच्चत्वारो वेदाः पुराणाङ्गविद्योपनिषदश्च नित्यभूता एवाध्येतृपरम्परायाताः प्रवृत्तास्तथा श्लोका इतिहासात्मकाः सूत्राणि च शब्दानुशासनमीमांसागोचराणि । भाष्याणि च सूत्रव्याख्यारूपाणि यदन्यदायुर्विद्यादिकं वाङ्मयं तदपि यत् सकाशात्प्रवृत्तं तथाविधास्ते मुनयो धर्मप्रवर्त्तकाः । एवं सति वेदस्यापि नानित्यतादोषप्रसङ्गः" ।

धर्मात्मन् पु० धर्म आत्मा स्वभावो यस्य । धर्मशीले "स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन् मानवो भृगुः" मनुः ।

धर्माधर्म पु० द्वि० व० धर्मश्चाधर्मश्च द्व० । १पुण्यपापयोः "धर्माधर्मौ गुणा एते आत्मनः स्युश्चतुर्दश" भाषा० । धर्माधर्मौ परीक्षणीयतयाऽत्र स्तः अच् । धर्मजरूपे दिव्यभेदे तद्विधानं वीरमित्रोदये यथा

"तत्र पितामहः "अधुना सम्प्रवक्ष्यामि धर्माधर्मपरीक्षणम् । हन्तॄणां याचमानानां प्रायश्चित्तार्थिनां नृणामिति" । हन्तॄणां साहसाभियोगेषु, याचमानानामित्यर्थाभियोगेषु, प्रायश्चित्तार्थिनां नृणामिति पातकाभियोगेषु एतद्दिव्यं भवतीति सूचितम् । धर्माधर्मदिव्यप्रकारमाह स एव "राजतङ्कारयेद्धर्ममधर्मं सीसकायसम् । लिखेद्भूर्जे पटे वापि धर्माधर्मौ सितासितौ । अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन गन्धमाल्यैः समर्चयेत् । सितपुष्पन्तु धर्मः स्यादधर्मोऽसितपुष्पधृक् । एवंविधायोपलिप्य पिण्डयोस्तौ निधापयेत् । गोमयेन मृदा वापि पिण्डौ कार्य्यौ समन्ततः । मृद्भाण्डके उपहृते स्थाप्यौ चानुपलक्षितौ । उपलिप्ते शुचौ देशे देवब्राह्मणसन्निधौ । आवाहयेत्ततो देवान् लोकपालांश्च पूर्ववत् । धर्मावाहनपूर्वन्तु प्रतिज्ञापत्रकं लिखेत् । यदि पापविमुक्तोऽहं धर्मस्त्वायातु मे करे" इति मन्त्रं विशोध्योब्रूयात् । अहमिति मन्त्रलिङ्गात् । बृहस्पतिरपि "पत्रद्वये लेखनीयौ धर्माधर्मौ सितासितौ । जीवदानादिकैर्मन्त्रैर्गायत्र्याद्यैश्च सामभिः । आमन्त्र्य पूजयेद्गन्धैः कुसुमैश्च सितासितैः । अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन मृत्पिण्डान्तरितौ ततः । समौ कृत्वा नवे कुम्भे स्थाप्यौ चानुपलक्षितौ । ततः कुम्भात्पिण्डमेकं प्रगृह्णीतानुयाचितः । धर्मे गृहीते शुद्धः स्यात् सम्पूज्यश्च परीक्षकैरिति" जीवदानादिकैर्मन्त्रैः, मा प्र गामपथो वयमित्यादि" ऋ०१०।५७।१ सूक्तपठितऋङ्मन्त्रैः अन्यैर्वा आगमोक्तैः प्राणप्रतिष्ठामन्त्रैरित्यर्थः । ते च शारदातिलके उक्ताः" ।

धर्माधर्मविद् पु० धर्माधर्मौ वेत्ति विद-क्विप् त६० । १मीमांसके स हि विधिनिषेधगम्यौ धर्माधर्मौ तत्त्वतो